

Egy prózaíró megmerül a hagyományok tengerében

(avagy Kodolányi János regényírói művészetének világfolklor forrásai)

Úgy hiszem, már a korai reformkorban világossá vált, és azóta mind inkább világossá válik, hogy a magyar (sőt a világ-) irodalom legszelesebb irodalmi és művészeti (zenei, képzőművészeti, építészeti) *izmusa* a *folklorizmus*, amelyet a magyar irodalomtudományban ugyan *népiség* / *népiesség* címén szoktak körbe járni, vizsgálni, elemezni.

Ha tehát mindezek alapján komolyan számításba vesszük a magyar néphagyományoknak a Gellért püspök feljegyzésétől vagy az Ó-magyar Mária siralomtól kezdődő kiadását és bekerülését a magyar költészeti és prózai irodalomba, azt kell látnunk, és ezt a napjainkban is mindinkább sokasodó irodalomelméleti és folklorisztikai elemzések jól mutatják, a forráskritika egyik legfőbb feladata ennek a rendkívüli művészeti-irodalmi-folklorisztikai gazdagságnak a feltérképezése.

Miközben kb. a 18. század közepétől kezdve, amikor is *felfedezték*, hogy létezik a szóbeli művészet, mérhetetlenül gazdag annak a szakirodalmi törekvésnek az írásba fordulása (is), amely az írott irodalomban a folklor források nyilvánvaló vagy rejtett megjelenését igyekeznek feltárni. Más kérdés, hogy ez a magyar irodalomtudományi törekvés- és eredmény-láncolat sosem *intézményesült*, nem jutott olyan kutatói műhelyhez, ahol az *érdekeltek* összegyűlhetek volna, hogy áttekintsék a feladatokat. Vagyis a széles mederben folyó szemrevételezések mindig csak egyéni úttörők magukra-vállalásaiból épülhettek. Ha napjainkra (és a közeli tegnapi) vetjük a szemünket, folklorista szemmel főleg Pomogáts Béla munkásságát, N. Horváth Béla József Attila-elemzéseit, és legfőképpen Jánosi Zoltán rendkívül kiterjedt mélyfúrásait említhetem. Miközben éppen Bertha Zoltán legutóbbi figyelmet érdemlő elemzési kísérlete is (2019) telve van az irodalmi folklorizmus problémáját feszegető felvetésekkel, és éppen egy Kodolányi-regény kapcsán Jánosihoz hasonlóan ő is eljut a mágikus realizmus fogalmáig.

Ami viszont Kodolányi János regényírói teljesítményét illeti – eltekintve most a 20. századi polgári-paraszti társadalomképeket megfestő műveitől, de figyelembe véve a népi/népies irodalom előbbiekben jellemzett, szinte áttekinthetetlenül gazdag volumenét –, az folklor-felhasználását tekintve is rendkívüli magasságokba emelkedik, annak sok esetben eget verdeső renetegében.

Hiszen az irodalmi folklorizmus négy különféle tematikát felsorakoztató országútján világirodalmi mértékű alkotásokkal gazdagította a magyar szépirodalmi összteljesítményt. (1) A magyar középkort megidéző regényeibe a magyar folklor korai vagy korainak számító példáit illeszti be, adott esetben archaizált formában. (2) Az ősmagyar világot feltáró két és negyed regényében akár a teljes ábrázolás folklorisztikusnak tekinthető: a honfoglalás kori magyar törzsi társadalom és kultúra rekonstrukciója valósul meg bennük. (Érdeemes persze felfigyelnünk arra, hogy Kodolányi a *Vas fiaiban*, a kunokat és mongolokat leíró fejezeteiben lényegében a honfoglalás kori magyarok társadalomszerveződési és kulturális szintjén álló, mondhatni, törzsszövetségi típusú nomádok nagy invencióval megalkotott rajzát adja.) (3) De ugyanez (az elejétől végéig

megnyilvánuló folklorisztikus ihletés) mondható a két sumer témájú regényről, amelyek egy ókori ásatag nép mitológiájából merítve állítanak elének egy ugyancsak önmagában is néphagyománynak tekinthető, mítoszokkal, mágiával, kereszténység előtti archaikus világszemlélettel átszőtt világot. (4) Kodolányi művészete csúcának tartják (magam azonban minden e körbe tartozó munkáját annak vélem) a keresztény gyökerekig leásó regényeket, a Sínai-hegyről két kőtáblán a tízparancsolatot elhozó Mózes, illetve a különös megoldással, Jézus alakját Júdás szemszögéből felelevenítő regényét, amelyek a bibliai mítosztörténet mentén gazdagon foglalnak magukba szakrális vagy nem szakrális folklórídezeteket, folklór jellegű megfogalmazásokat, népi hagyományokból áttranszformált megoldásokat.

Elméleti jellegű felvetéssel kell kezdenem elmefuttatásaimat. Az elmúlt évtizedek irodalomtörténete, Németh Lászlóra hivatkozva (lásd: a „Magyar műhely”, illetve a „Bartók és a 19. századi zene” c. tanulmányait) egyfolytában a bartóki modellt emlegeti a néphagyományokkal, annak stílusmintáival, hangvételének felidézésével, a paraszti világ ábrázolásával, a belőle felszívott és szintetizált hatásokkal telített magyar irodalom, mégpedig a 20. századi hazai irodalom kapcsán.

Itt az ideje e fontos támaszkodási pont általános megfogalmazásától elrugaszkodni, és a bartóki alkotómódra való hivatkozást, éppen nagy zeneszerzőnk zenei gyakorlatára kitekintve, kibontani.

Bartók esetében a népdal, népzene első fázisban, még történetileg is (1) népdalfeldolgozásokban nyert kompozíciós alkalmazást (lásd pl. a Kodállal közösen kiadott 20 magyar népdalt). A népzene művészetében való megjelenése második szintjén (2) a népdalok mintájára alkotott saját dallamok érhetők tetten (lásd a mindenki által jól ismert *Este a székelyeknél* c. zongoradarab kezdő dallamát). A népzene Bartókra tett hatásának újabb szintjét (3) a különféle nagyobb hangszeres művek népdalídezetei adják (lásd pl. a *Concerto*-ban a Szép vagy Magyarország c. népdal melódiájának beiktatását), de ide tartoznak a népzenei kiindulású művek is (pl. hegedűduók, zongoradarabok, kórusművek stb., lásd Lampert Vera jegyzékét). A népzenei hatás legmagasabb szintjén (4) viszont egy olyan sajátos, nehezebben feltárható jelenségcsoportot találunk, amelyet elsőként a *szintetikus* kifejezéssel gondoltam jellemezni, utóbb (éppen Makovecz Imre hatására) az *organikus* zenei folklorizmus jelzővel illettem. Ennek vélhetően legmagasabb szintű megnyilvánulását a *Zene húros, ütőhangszerekre és cselesztára* c. hangszeres kompozíció első tételében találtam meg, amelyben a hatszólamú fuga témája lényegében egy összeszűkített négysoros, valamilyen különleges módon pentatonikus karaktert mutató dallam, csak benne a bartóki kromatizmusnak megfelelően az egész hangokból és kistercekből álló ötfokúság helyett szinte csak félhang és kisterc hanglépés alkotja e fugatéma melódiavonalát (lásd az első dallamsor az első belépésben: *lá-tá-di-do-ti* vagyis *á-bé-cisz-cé-há*). Ráadásul a dallam ritmikája mintha a siratóénekek recitatív előadásmódját idézné. Mindemellett maga a fuga elérkezik egy hatalmas unisono-hoz (mintha a világegyetemet összekötő Zenit és Nadir hanggá formált képzete társulna hozzá), majd az első dallamsor öt hangja tükörben (*do-ti-lo-lá-tá* vagyis: *cé-há-ász-á-bé*) szólal meg sorjában 6 szólamban, ezúttal azonban csupán egy rövid polifonikus epizódot (ún. fugatót) formálva.

Nem hallgathatjuk el, hogy erre az évtizedekkel ezelőtt már általam ráérezett sajátos bartóki zenei megnyilvánulásra egy a hatvanas években kiadott hanglemez borítójának ismertető szövege vezetett rá. Molnár Antal ihletett megfogalmazású elemzésének az első tételre vonatkozó részletét szeretném ennek kapcsán ideírni:

„I. tétel, *Andante Tranquillo*. Világpanasszal indul a hatalmas mű. Témáját egymás után átveszik a szólamok – fűgára emlékeztető módon – mintha a valóság, a mindenség rétegei, szellemi körzetei egymásbaj válaszolgotva, ugyanazt a vigasztalanságot lehelnék. Ahogy ez a leverő sirám mindinkább felfejlődik, kibontakozik, az összhangok végtelen szorultságnak tolmácsai, majd a tetőpontban borzalmas kiáltásban egyesülnek. Itt megtorpan, mintegy kimerülten, az indulat; a téma ellenkező irányba fordul, lemondóan; aztán egyesül a kétféle gesztus, megsemmisítve egymást. A panasz Semmibe hull. De épp a Nihil fenyegetése bírja ellenállásra az emberi erőket...” (Molnár Antal, n. d., hátlapszöveg)

**Musik für Saiteninstrumente,
Schlagzeug und Celesta (in 4 Sätzen)**

**Musique pour instruments à cordes,
percussion et célesta (en 4 parties)**

I. 1

Aufführungsrecht vorbehalten
Droits d'exécution réservés

Andante tranquillo, ♩ ca. 116-112 Béla Bartók

1. 2. Violen *con sord.* *pp* 5

3. 4. Violen *con sord.* *pp*

1. 2. Violen *con sord.* *pp*

3. 4. Violen *con sord.* *pp*

1. 2. Violen *con sord.* *pp*

2. Violen *con sord.* *pp*

3. 4. Violen *con sord.* *pp*

1. 2. Violen *con sord.* *pp*

1. 2. Violen *con sord.* *pp*

2. Violen *con sord.* *pp* 10

3. 4. Violen *con sord.* *pp*

1. 2. Violen *con sord.* *pp*

3. 4. Violen *con sord.* *pp* 15

1. 2. Violen *con sord.* *pp*

3. 4. Violen *con sord.* *pp*

1. 2. Violen *con sord.* *pp*

1. 2. Violen *con sord.* *pp*

Copyright 1937 by Universal Edition
Universal Edition 10888 W. Ph. V. 201

A mellékleten a kottát olvasni tudó jól nyomon követheti a fugatéma négysoros szerkezetét és szűk, kromatikus dallamvonalát.

A bartóki műzenei világban nyomon követhető népzenei hatások eme négy típusának, rétegének az alapján viszont arra gondoltam, hogy éppen e négyféle folklór-felhasználási módot kísérlem meg adaptálni az irodalmi művek elemzésének céljára (még ha egyes Bartók-kutató magyar zenetudósok, közöttük elsősorban Somfai László, idegenkednek is a Németh Lászlótól eredő *bartóki modell* kifejezéstől, illetve a bartóki kompozíciós alkotói felfogás irodalmi értékmérőként való felhasználásától). Mégpedig most első alkalommal Kodolányi prózaírói művészetét igyekszem szembesíteni az így többretegűvé, több szempontúvá alakított bartóki modell tanulságaival.

(1) Ami Kodolányi János elemzés céljára kiválasztott 9 és ¼ regényét illeti, e művek kapcsán első látásra a bartóki népdalfeldolgozások (illetve a mögöttük rejlő népdalgyűjtések) párhuzamai nem lelhetők fel. Azonban ha tüzetesebben megvizsgáljuk a kötetek dal- vagy más idézet jellegű szövegpéldáit, mégis felmerül a gyanú, hogy adott esetben nem egy-egy változatlanul hagyott strófa vagy bibliai részlet felhasználásáról van szó, hanem azok módosult (feldolgozott?) formát mutatnak az írói szándéknak megfelelően – ha másért nem, Kodolányi egykor oly vitatott, bár általam teljes mértékben elfogadott, mi több, alapvetően helyeselt, rendkívüli módon hatásosnak vélt archaizálásai következtében). (Mellesleg a bartóki–kodályi és más népdalfeldolgozásokkal talán párhuzamba állítható a különféle költők, írók által végzett folklórgyűjtés, gondoljunk Petőfi, Arany János és László, Czuczor vagy akár Móricz Zsigmond népdal- és mesegyűjtésére, amikor is a megjelentetés során óhatatlanul alkalmazásra kerültek bizonyos szövegkiigazítások, nem is beszélve a Grimm-mesék nyomán megszerkesztett népszerűsítő gyűjteményekről/válogatásokról, mondjuk például Illyés Gyula *Hetvenhét magyar népmese* vagy az olasz Italo Calvino *La fiaba italiana* c. köteteiről.)

Amint mind a 9 és ¼ könyvet, a *Vas fiai*-t is egyedülálló *történelmi* rekonstrukciónak tartom, amelyet persze színez az életrajzi motívum, az éppen az ormánsági Feketevíz patak vidékéről elmenekülő, utóbb kun közösségbe kerülő és az első tatárjárást átélő, majd hazatérő Bene vitéz története. A mű végén az immár hazakerült Bene egy adott pillanatban, mint afféle vajákos, felvállalja egy betegeskedő ló egészségének helyreállítását, azonban nemcsak füvekkel, füstöléssel, hanem ráolvasással is. Íme a Kodolányi beiktatta szöveg:

*Erdő jár vala lebegő Tágy! // Béka vala ekéje, // kígyó vala ostora,
szánt vala kűet, // vet vala küecset!* (1981¹⁰, II. kötet, 556. o.)

Benyomásom szerint e szöveg forrása egy létező és gyűjtött példa (1. szint), mégpedig minden bizonnyal nem kun, hanem magyar eredetű, amelynek a forrását meg kellene találni Kodolányi olvasmányai között. Más kérdés, hogy az eredeti formát minden valószínűség szerint az ábrázolás céljának megfelelően az író archaizálta. (Talán arra is figyelmet szentelve módosításai során, hogy Bene vitéz e tudását vélhetően mintegy a kunoktól hozta.)

Kodolányi nemcsak a *Julianus barát*-ban, de a *Boldog Margit*-ban is idézi az Ómagyar Mária-síralmat, amelynek ugyan létezik szerzője és tudottan fordításszöveg, magyar szövegezését azonban erőteljesen áthatja a folklór jellegű stílusforma. Kodolányi átírásában így hangzik (ne feledjük, amikor az író e szöveget idézte, nem léteztek még a megbízható nyelvészeti átírás-kísérletek, így az író az eredeti nyelvészeti tudás nélkül olvashatatlan írásformát is idézi, amit persze most nem írunk ide):

*Válék siralm tudatlan, // Siralmmal sebedök, // Búval aszok, epedök,
Választ világotmul, // Sidó, fiadomtól, // Ézös örömetül
Ó, én ézös uradom, // Eggyöm, egy fiadom, // Síró anyád tekéntsed...
[...]
Világ világa, // virágnak virága, // Keserűen kinzaton, // vas szögekkel veretöl!*

(2) Ami viszont a saját invencióból támadt népi karakterű részleteket (2. szint) illeti, *A vas fiai* végén Bene frissen fellelt szerelmesének, Gyókinak egy *kun* dalt énekel, amelynek valószínűleg nincs népi forrása, tehát a szerző invenciójából fakadt:

Kicsi szüvem, szemöldököd // olyan, mint a tiszta Hold, // kicsi lelköm, a te mejjed // fehér, mint a tiszta vaj... (1981¹⁰, II. kötet, 573. o.)

Az ilyen saját alkotású példák száma az előbbinél jóval nagyobb. Így talán volt mintája, talán nem pl. a Krisztus-regénybe beillesztett rövid terjedelmű mondáknak, azok minden esetre jól példázzák Kodolányi írói fantáziájának ezúttal is folklórba kapaszkodó gyökereit. Íme, a magukra maradt tanítványok éppen beszélgetnek egymás között, várakozva Jesuah-ra, miközben a Kodolányinál Jehuda bar Simon névre hallgató 12. apostol, vagyis Júdás hitetlenkedik:

„A Zelóta elmondta, hogy egy görög – mert a görögök nagy mesterei a varázslásnak – gyermekeit egy tölgyfára akasztotta, levetkőzött, átúsza a tengert, s a túlsó parton farkassá változott. Kilenc évig élt a farkasok között, azután visszatért. Megint visszaváltzott emberré, fölvette a ruháit, s a városba ment. Nem győzte csodálni, mekkora változások történetek az eltelt kilenc év alatt.” (Én vagyok, 1972, 237. o.)

Majd néhány sorral később:

„Majd Taddé beszélt egy állatról, amelynek két feje van, egyik a szokásos, másik a farka helyén. Az egyik szürke, a másik csikos. Éppen úgy fut előre, mint hátra, ezért a vadászata majdnem lehetetlen. Jehuda megint megszólalt, mondván

– Ez is lehetetlen...” (Én vagyok, 1972, 237–238. o.)

Találunk egy minden bizonnyal Kodolányitól származó szép és teljes mértékben, formailag és hangütésében is folklorisztikus dalszöveget a *Holdvilág völgye* befejező részében is, amelyet a szlávszármazású keresztény paphoz, Kirillhez szegődött Csillag szólaltat meg:

Nem vagyok Hold, Csillag vagyok // Nem vagyok lány, akszin vagyok, // Megpihennék, fáradt vagyok, // Gyűj kedvesem, tiéd vagyok. (Holdvilág völgye, 2000, 555. o.)

A mítoszok világába teljes fantáziájával beleszédülő Kodolányi többszörösen is a szájhagyományozás vizein evez, amikor újra meg újra megszólaltatja az öreg bölcslet, Utnapistimet, hiszen afrikai tanulmányaim egyik fontos felismerése éppen az, hogy a magyar folklorisztikai kutatásokból lényegében teljességgel hiányzó forma, műfaj, vagyis a *szónoki beszéd* megidézése írásban, prózában többszörösen is az oralitás, vagyis a folklór szülőanyjának fontos megnyilvánulása. De a következő részletben Kodolányi

a szónoki beszéd életre hívása közben, vagyis a szóbeliséget írásban felvillantva egyúttal az ókori mitológia gondolkodásmódjába is bele éli magát, és eredeti erővel idézi meg a kereszténység előtti régiek bölcsességgel is telt vallásos képzeteit:

„**Anu nem csal!** Anu most is az igazat mondja. **Ezt mondja Anu:** Elszakadt tőlem az emberi nem, értelmének gögjében, a változó valóságból akar örökkévalót építeni, mert elfelejti, hogy halhatatlan, mindentudó és mindenható. Mulandóságba fut előlem az ember, **mondja Anu.** Én pedig, **mondja ismét Anu,** felbőszülvén Istár dühén s az ember gögjén, elküldöm Nannart, hogy zavarja meg a Szent Számokat, döntse pusztulásba az ember s majd ha Nannar gonosz küldetését teljesítette s fölfalván a világot, maga is, mint Nannar, megsemmisül, visszaállhat ismét a Szent Számok rendje. Azt akarom, **mondja Anu,** hogy az ember csalódják még a Szent Számokban is, mert a szám is valóság, a szám is múlandó. **Én vagyok** a Szám, **mondja Anu,** mert **Én vagyok** a Semmi és a Minden. **Én vagyok,** Aki vagyok s így teremtek az időtlen semmiben mindörökké.” (Vízöntő, 2. kötet, 1948, 235. o.) (*kiemelések tőlem – BSZ*)

Ebben az (egyébként gyakran idézett) részletben természetesen benne van a többszörös áthallások lehetősége: a keresztény gondolat lapul meg a gögös ember megbűnhődésének gondolatában, a pusztulás réme a második világháborút idézheti (Nannar, a gonosz Holdisten talán a náciizmus maga), az „Én vagyok” ismételtetése pedig akár a Krisztus-regényig mutat előre. Sőt, a szent számok emlegetése az emberi elme sajátos misztikus hajlandóságát is felcsillantja. Mindemellett a folklorisztikai vizsgálódás célja nem ezeknek az áthallásoknak a számbavétele, hanem a szövegezés szóművészeti jellegének felmutatása, amelyet az emelkedett stílus mellett a szóbeliségre jellemző ismétlések is aláhúznak (lásd a kiemeléseket).

(3) Ami viszont a Bartók nyomán általunk megfogalmazott irodalmi folklorizmus modell következő szintjét illeti, és amelynek lényege irodalmi vetületben, hogy nagyobb prózai kompozíciókban folklor-idézeteket találhatunk, e tekintetben példák gazdag sorát tártuk fel a *Julianus barát* kapcsán készített egykori elemzésünkben. Lásd többek között a Majs apó (a táltos) felidézte énekeket Vérbulcsú haláláról, Vászoly megvakíttatásáról, a Fehérlófia mesét, az Ómagyar Mária siralmat stb. Ha nem tévedünk, ugyanakkor mindössze két direkt verses idézet szerepel a sumer mitológia regénybe formálásának második részében. A második, himnikus karakterű, Gilgamest dicsőítő ének tipikusan folklor jellegű, műfaját tekintve (dicsőítő ének) az egész világ folklorikincsében, az ókori népektől kezdve Afrikáig és a Távols-Keletig mindenhol megtalálható (a homéroszi himnuszok is ebbe a műfajba sorolhatók). Benne egy olyan azonos szerkezetű, mellérendelő mondatokból álló sorozat követhető nyomon, amely alakzat gyakori felbukkanására a sumer irodalom tekintetében – ún. párhuzamosságokra utalva – Komoróczy Géza is rámutatott, és amelyet (bár nem volt még módunkban ezt ellenőrizni) az eredeti teljes 12 részes asszír Gilgames eposz változat egy részletének érzékelünk. Bár nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az eposz e változatának nemcsak többféle fordítása, de egy Weöres Sándor által készített átköltése is létezik. Íme, Kodolányi idézete:

„*Akit Istár gyermekül maga mellé ültet, // Akit Anu kegyesen olajával föl kent, // Aki áldva simogat szelideket s jókat, // Aki előtt porba hull a gonoszak kardja, // Aki elől a kevély földet nyalva kullog, // Aki előtt megremeg Achlamé határa, // Aki, mint az elefánt, oly bölcs és hatalmas: // Ó a föl kent, Gilgames, az isteni férfi!*” (Új ég, új föld, 1958, 126. o.)

(4) Mindemellett az irodalmi folklór-felhasználás legmagasabb szintjéhez, amelyet *organikus*nak minősítettünk, az előző szint jellemzésénél felsorolt „Fehérlófia mese” vezet át, ugyanis e mese beillesztésének módja (lásd: a Julianus barát) ismét csak Kodolányi regényírói bravúráját állítja a szemünk elé. Hiszen ez a példa nem egyetlen összefüggő folyamatban kerül bele a regény szövetébe, hanem a még élő régi vallás és az új kereszténység sajátos egymasmellettiségében. Majs apó, a táltos és Györk, a leendő Julianus események sodrában zajló kapcsolattartásának nyomán kerekedik ki az egyébként íróilag is átfogalmazott történet, amelyet éppen maga Györk közvetít utóbb kis társainak Majs elmondását követően, amelyre azonban csak utalás történik. A magyar folklorisztika egyébként ezt a típust a magyar népmeseanyag legrégebb rétegébe helyezte el. Okkal, hiszen Hoppál Mihály a következőket írja erről a hosszú évek során több helyről is rögzített szövegtípusról:

„A Fehérlófia mesetípus azért érdekes, mert olyan keleti párhuzamai ismertek ennek a mesének, amelyek világosan megmutatják, hogy a népmeseanyag is felhasználható őstörténeti következtetések levonására. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy éppen a távol-keleti török nyelvű népek körében található meg a legjobb, legközelebbi párhuzamai a magyar szövegnek. Ugyanígy az is nyilvánvaló, hogy az alföldi pásztorok körében éppen az ilyen majdnem mitikus szövegek azért maradtak fenn, illetve azért őrizték éppen ők meg a történetet, mert távol a világtól, egyfajta elzártságban, nemzedékről nemzedékre tudták átadni ezeket a meséket. A hős ugyanis éppen azáltal, hogy születésénél fogva különleges személyiség, különleges erővel bír, és különleges utazást tesz más (felső, illetve alsó) világokban. Az ilyen utazást a legtöbb kutató a valamikori samanisztikus világgéppel hozza összefüggésbe.” (Hoppál 2019, 7–8. o.)

Az organikus irodalmi folklorizmus másik figyelmet érdemlő megnyilvánulása az első sumer témájú regényben a sorozatos szerkezeti ismétlések kialakítása, illetve egyes epizódok párhuzamos és így formulaszerű felépítése (az elbeszélő elemek változatlan szerkezetű és szövegű, bár ellentétes értelmezésű egymás mellé helyezése), lásd pl. az Erech (Uruk) és Szurippak között zajló küzdelem leírását. Valamint a főszereplőkhöz kapcsolódó jellemzéseknek a homéroszi eposzok díszítő jelzőinek (epiteton ornans) módjára való kialakítását és azok számos megismétlését. Ilyen például (más főszereplők megjelenítéséhez hasonlóan) a Várkonyi Nándorról mintázott erchi könyvtáros, Ur-Ba’u egyébként hétköznapi eseményekből összekovácsolt, sokszor megismételt jellemzése:

„Ur-Ba’u nap mint nap korán kelt, elrohant a piacra, a bazárba, hogy beteg felesége helyett elintézzze a szükséges vásárlásokat, szatyrot, kosarat cipelt, alkudozott, számítgatta nyomorúságos ezüstjét. Majd odahaza vizet hordott, síkált, fát vágott, tüzet gyújtott. Eközben gyermekei dolguk után indultak. Majd a könyvtárba futott Ur-Ba’u, aholis a lépcsőkön ülve, ácsorogva a kapu megnyitására várakozó tudósok fogadták. Várta már a szolgál is, hogy targoncáján a királyi palotába cipelje az aznapi tanácskozáshoz szükséges fatáblákat” (Vízöntő 1948, 2. kötet, 205. o., de már többször előbb is)

A folklorizmus organikus szintre emelkedő megoldásainak sorában kell említenünk a *Boldog Margit* elejére beiktatott epizódot, Margit álomlátásának, mint szakrális exemplumnak a példáját, amelyben akarva-akaratlanul nem keresztény vonatkozások is

felsejlenek, és amelynek írói megszövegezése, az álomnak Margit által való elmondása, majd annak magyarázata Katerina soror jóvoltából ismét olyan megoldást mutat, amikor a folklorisztikus elem mélyen a regény szövetébe ágyazódva tárul az olvasó elé.

Újabb írói bravúr, ahogyan a több helyről is ismert ünneptípust (Széder este), amely még az egyik pogány kori varázsló szokásra utaló misetétellel (Agnus dei – Isten báránya) is érintkezik, ábrázolja az író a Krisztus-regényben (mégpedig a drámai végkifejlet, Krisztus keresztre feszítése előtt néhány oldallal):

„...Mindenütt siető emberek suhantak el a homályban, hónuk alatt vagy a vállukon cipelve a megölt bárányt. Itt-ott egy rácsos ablak mögött már lámpafény csillogott. Zsibongva, fojtottan készült a Város a Széder estére, ahogy ama legutolsó és legelső estén készülődött Jiszráél Egyiptomban, mikor Szabathiel, a halál angyala házról házra járt, s megölt mindenkit, ahol a szemöldökkfát nem kenték meg a bárány vérével. Mintha azóta is megsuhogtatta volna szárnyát a sötét angyal, valahányszor útra készen, bottal a kezükben, sietve eszik meg a pecsenyét, a keserű füvet, a vörös mártást, isszák ki a serleget.

A bárányok már elnémultak. Két-háromszázezer áldozati állat folytatta el vérért ezen az estén.” (Én vagyok, 1972, 620. o.)

A honfoglalás kori regények rendkívül összetett, ugyancsak a legteljesebb mértékben organikusnak tekinthető folklorizmusát, illetve annak lényegét, amelyet a korabeli társadalom bemutatása és a természeti, illetve emberi környezet írói feltárása tesz teljessé, helyettem Tüskés Tibor foglalta össze rendkívül pontosan és ugyanakkor mindenre kiterjedően:

„Kodolányi nagy képzelőerővel és beleélő képességgel eleveníti meg a 10. század honfoglaló népét. Sokszínű, rétegezett, széles ölelésű, összetett képet fest. A honfoglaló nép keverék etnikum volt: magyarok, avarok, besenyők, székelek, szlávok, teutonok (németek) éltek együtt. Települési formájuk az udvarház, a szállás, a vár, a falu. A nemzetségtők sátorban, az előkelő asszonyok faházakban, a falvak lakói földkunyhókban, veremházakban élnek. Van nagysátor: úri sátor; és van kissátor: asszonyház. A szállásokon van szolgaház, csűr, istálló, karám. A földművelés és az állattartás, a szőlőművelés és a lónevelés jól megfér egymás mellett. Az emberi közösséget gazdag, vagyonos urak, szabadosok, szolgák és rabszolgák alkotják. Az úr övének otágú korbács lóg (használja is!), az udvarosok a felügyeletet látják el, a parasztok kéziszerszámokkal dolgoznak. Van bivalyos, lovas, vannak szolgálólányok. Az író megérezte a honfoglaló, átalakuló társadalom belső problémáit is: nő a feltört, művelésre fogott föld, fogy a legelőterület, s ez társadalmi feszültséget okoz. A feszültség néha véres harcra torkollik: magyar pusztítja a magyert. A leírás remeke egy 10. századi városkép: a honfoglaláskori Fehérvár rajza. Az emberi együttélés formái közül Kodolányi főként a közös nagy pogány ünnepek – a búza megáldásának ünnepe, a sör ünnepe, a szüret, a fejedelmválasztás ünnepe – leírásában remekel.” (Tüskés 2002, 15–16. o.)

Mindemellett az organikus típusú folklórfelhasználás csúcának a Mózes-regény egy különleges megoldását tekintem, amikor is a fáraó lány anyja, Szetamon palotájába került és ott nevelkedő Mósze tanítóival társalognak szembenéz a társadalmi igazságtalansággal. És ez egyfajta mesei struktúrában, hármass szerkezet formájában formálódik meg a leírás során. Ime, a triádikus szerkezet első mozzanata:

„A kertben sétálgatva és beszélgetve megkérdezték tőle: nem arcucsapása-e az igazságnak, hogy míg ők ebben a csodálatos királyi kertben, virágok, bokrok, fák, patakok, tavak, szökőkutak, fények és árnyékok, színek és illatok gyönyöreit élvezik, a felláh izzadva öntözi földescskéjét, a tevehajcsár a sivatag forró poklában gyalogol, a hajós inaszakadtából feszíti a lapátot, a kőfejtő roskadásig forgatja kalapácsát, s boldog, ha este gyékényvackán megpihenhet?”

S mi erre a gyermekeveit szerény paraszti körülmények között eltöltő Mosze válasza?

„Mósze azonnal felháborodott, s rávágtá: igen, ez arcucsapása az igazságnak Miért? Hogyan? ... Nem, nem érti helyesen Mósze a dolgot. Királyi kertek, királyi szépségek kellene, hogy emlékeztessék az embert az örök szépségekre, a másvilági kertekre, amelyeknek ezek a királyi kertek tükröi. Hogy lássa, mi az emberhez méltó és illő környezet, milyen szépségekre és gyönyörökre van szüksége, joga, mi az, amit vak anyagiságában elveszített...” (Égő csipkebokor 1965, 205. o.)

Mindez háromszor ismétlődik meg. Mindössze a helyzetek módosulnak. Éppen úgy, amint a kis lélekszámú, közép-afrikai nyanga nép Mwindo eposza esetében, amelyben a főhős apa-fia konfliktust követően az előle elmenekült apja megtalálása érdekében leszáll az alvilágba, és ott három szörnyel vív meg. A triádikus megjelenítés szövegszerűsége teljesen azonos, csak a szereplők nevei és a helyzetek módosulnak. Egyébként mind ez a megoldás, mind a már említett ismétlés technika a *Vízöntő* kapcsán (és talán más művekben is felfedezhetően) különös figyelmet érdemelne az író helyenként archaizáló, folklorisztikus technikát alkalmazó regény-építkezésének feltárásában, hiszen bármely más 20. századi világot életre hívó műben, az ún. polgári regényekben (akár magánál Kodolányinál, akár másoknál) nagyon ritkán fordul elő, hogy teljes szövegrészek megismétlődjenek, különösen ilyen *mesei* hármasságot létrehozva.

* * *

Példák és elemzések tucatjainak kellene itt következnie, de tanulmányunkba ennyi fért bele.

Összefoglalóan azt szeretnénk elmondani még, Kodolányi eme 9 és ¼ regényével bejárja a régebbi történelem és művelődéstörténet lényegében valamennyi korszaktípusát: a sumer regényekkel a prehisztorikus mítoszvilágba, a bibliai regényekkel az Ó- és az Újszövetség világába, a honfoglalási és részben a tatárjárás korát felidéző regényekkel a törzsszövetségi korszakba, a középkori regényekkel a régi magyar történelembe látogatott el. E történelmi és művelődéstörténeti rekonstrukciók így önmagukban is, mint egyfajta mítosz-regények, az irodalmi folklorizmus körébe tartoznak. Ezáltal pedig megítélésünk szerint a magyar irodalom olyan egyetemes nagyságrendű alkotóját kell az íróban felismernünk, akinek eddig még hazai tájakon párja nem akadt.

Talán még érdemes levonni áttekintésünk nyomán azt a tanulságot is, hogy miközben az irodalomtörténet Kodolányi műveinek elemzésekor többnyire az egyes regényekben rejülő társadalom- és eszméletörténeti tanulságok nyomába ered, a régi korok és a magyar történelem válságos évtizedei, vagyis Kodolányi saját kora között keresi az áthallásokat, igyekszik felfedezni, egy-egy figurában kit hívott életre az író mai környezetéből (lásd a *Vízöntő* esetét), – a mi kutatásaink a múltól a folklór forrásokig és vissza vezetnek. Vagyis azt célozzák az irodalomtudományi törekvések túloldalán, Kodolányi széleskörű

tájékozottsága alapján mit és hogyan emel be, alakít át, bont ki, illeszt be a hagyományokból az általa életre hívott, hatalmas sodrású események folyamatába. Hogyan formál át és helyez be műveibe rendkívüli alkotói leleménnyel különféle helyeken olvasott vagy más úton megismert folklorisztikus elemeket az általa feldolgozott történetek karakterének, tényvilágának megfelelően.

Vagyis Kodolányi művészete a magyar organikus irodalmi folklorizmus csúcsteljesítménye. Folklórfelhasználása legalább oly gazdag, mint Bartóké, vagy talán még annál is adat-gazdagabb, hiszen pusztán csak e kilenc és negyed regény is a maga sok ezer oldalával bizonyos értelemben terjedelmesebbnek, nagyobb kiterjedésűnek tűnik, mint a bartóki életmű. Az eme művekbe bekerült szájhagyományok vagy antik és szakrális mítoszok feltárása pedig, amely szinte csak most kezdődött el, még sok-sok további munkálatot kíván meg.

Utolsó megjegyzésként azt említjük, nagy szolgálatot tenne e törekvések kiteljesítésében, ha sikerülne összeállítani Kodolányi olvasmányainak a jegyzékét, hiszen ebben az esetben a források felderítéséhez egyenes út vezethetne. Illetve ugyancsak nagy segítséget jelentene, ha a Petőfi Irodalmi Múzeum műhelyében a nagy haszonnal járó Ady Endre, Németh László, Móricz Zsigmond és más életmű bibliográfiák mellé elkészülne a teljes körű Kodolányi-adatgyűjtemény is.

IDÉZETT VAGY FELHASZNÁLT MŰVEK JEGYZÉKE

BARTÓK Béla

[1936] *Musik für Saiteninstrumente, Schlagzeug und Celesta* (partitúra), Wien–London, Universal Edition, 144 o.

BERTHA Zoltán

2019 Nőregény – és mágikus realizmus. Kodolányi János. Szép Zsuzska 1–2. rész, *Magyar Napló*, szeptember, október, 31. évf., 9–10. szám, 10–15., 42–46. o.

BIEBUYCK Daniel – Kahombo C. MATEENE, szerk. és ford.

1969 *The Mwindo Epic from the Banyanga (Congo Republic)*, Berkeles and Los Angeles, University of California Press, 213 o.

BIERNACZKY Szilárd

1973 Petőfi „dalai” a nép között. Vázlat a folklorizálódási folyamat kutatásához, *Filológiai Közöny*, XIX, No. 3–4, pp 349–398. o.

1976 Cesare Pavese’s Folklorism, *Acta Ethnographica*, No. 3–4, pp 275–295. o. (Kisebb módosításoktól eltekintve azonos: Mítosz, folklór, etnológia, irodalom – Pavese folklorizmusa mint művei szemiotikai rendszerének tengelye, in: *A társadalom jelei*, Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, pp 21–39. o.).

1978 Neotnologizmus az „európai” művészetekben, in: *Folklór – Társadalom – Művészetek* 4–5, pp 10–18. o.

1980 „A népdalok hőse” – megjegyzések Jókai folklorizmusáról, *Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről* (Budapest), No. 12, 1–14. o.

1986 József Attila és a folklór, *Forrás*, XVIII, 7, pp 18–21. o.

1986 Oralitás a mai afrikai irodalmak életében, *Helikon*, No. 3–4, pp 284–331. o.

1994 Előfeltevések az afrikai folklorizmus kutatásához, in: Újváry Zoltán szerk./ed. by: *In Memoriam Sztrinkó István*, pp 467–502. (Folklór és Etnográfia 85).

2001 Kós Károly regényei és a néprajz – történelmi vetületben, *Kortárs*, 45, 10, pp 78–91. o.

2002 Kodolányi folklorizmusa, in: Biernaczky Szilárd szerk.: *Kodolányi helye és szerepe a magyar irodalomban*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, pp 52–77. o.

2019 Folklór az irodalomban. Megjegyzések Chinua Achebe: *Széthulló világ* c regénye kapcsán, *Acta Ethnologica Danubiana* (Komárom), Vol. 21, 89–118. o.

m. s. Széthulló mítikus tömbök vagy eposzi parabola. Megjegyzések Elio Vittorini *Conversazione in Sicilia* (Szicíliai beszélgetés) című regénye értelmezéséhez, 1–16. o. (1978)

BIERNACZKY Szilárd szerk.

2002 *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 175. o.

- CALVINO, Italo
1956 *La fiaba italiana*, Torino, Giulio Einaudi Editore, XLVIII + 1038. o. (I millenni – sorozat) (200 népmese)
- CSÜRÖS Miklós szerk.
2001 *Én vagyok*. In *memoriam Kodolányi János*, Budapest, Nap Kiadó, 365 o.
- HOPPÁL Mihály szerk.
2019 *Fehérlófia*, Budapest, Európai Folklor Intézet, 188 o.
- HORVÁTH János
1927 *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*, Budapest. (használt kiadás: 1978, Budapest, Akadémiai Kiadó, 400 o.)
- KERÉNYI Ferenc
2008 Népköltészet, közköltészet, folklorizálás, in: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris Kiadó, 150–159. o.
- ILLYÉS Gyula
1953 *Hetvenhét magyar népmese*, Budapest, Ifjúsági Könyvkiadó, 475 o.
- KODOLÁNYI János
1948 *Vízöntő*. Mese, 1–2. kötet, Budapest, Szöllősy Könyvkiadó, 273 + 281 o.
1958 *Új ég, új föld*, Budapest, Magvető, 678 o.
1964 *Boldog Margit*, a szerző megjegyzéseivel, Budapest, Magvető, 451 o.
1965 *Az égő csipkebokor*, Budapest, Magvető, 999 o.
1966⁶ *Julianus barát*, a szerző néhány megjegyzésével, Budapest, Magvető, 882 o. (első kiadása: 1939, Budapest, Athenaeum, 711 o.)
1972 *Én vagyok*, utószó: Csűrös Miklós, Budapest, Magvető, 688 o.
1981¹⁰ *A vas fiai*, 1–2. kötet, Budapest, Magvető, 589 + 582 o. (első kiadása: 1936)
1996 *Ojbarsz futása (Emese álma 3.)*, Pécs, Pro Pannonia, 98 o.
2000 *Pogány tüzek (Istenek, Holdvilág völgye)*, utószó: ifj. Kodolányi János, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 600 o. (mindkettő első kiadása: 1942)
- ifj. KODOLÁNYI János szerk.
2000 *Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése*, vál., szerk. és az előszót írta. ifj. Kodolányi János, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 586 o.
- LAMPERT Vera
1980 *Bartók népdalfeldolgozásainak forrásjegyzéke* (Magyar, szlovák, román, rutén, szerb és arab népdalok és táncok), Budapest, Zeneműkiadó, 152 o.
- MOLNÁR Antal
n. d. Ismertető (hátlap) szöveg, in: Bartók Béla: *Zene húros, ütőhangszerekre és cselesztára*, előadja: Magyar Rádió zenekara, vezényel: Lehel György, Budapest, Hungaroton, LPX 1053.
- NÉMETH László
1957 Magyar műhely, *Kortárs*, szept., 1. évf., 1. sz. 45–57. o. [A magyar irodalom feladatairól] (további kiadásai: in: *Kiadatlan tanulmányok*, 2. kötet, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 188–202. o.; in: *Megmentett gondolatok*, 1875, Budapest, Szépirodalmi)
- 1968 Bartók és a tizenkilencedik századi zene, in: *Kiadatlan tanulmányok*, 2. kötet, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 58–80. o.
- NIELSEN, Eduard
1954 *Oral Tradition. A Modern Problem in Old Testament. Introduction*, London, SCM Press, 108 o.
- SZIGETI Jenő
2008 *Bibliai nyomokon. Tanulmányok a bibliai folklór és tárgytörténet köréből*, Budapest, Kisegyház Kutató Egyesület, 192 o.
- TÜSKÉS Tibor
1999⁹ *Kodolányi János*, Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 287 o.
2002 „A magyar genesis könyve” Kodolányi János honfoglalás kori regényei, in: Biernaczky Szilárd szerk.: *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 11–25. o.
- WEÖRES Sándor
1937 Gilgames, *Nyugat*, 30. évf., 9. szám, szeptember, 195–201. o.